

УДК 94 (477)

ББК 72.4 (4 Укр)

Л.І. Шологон

**ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ
ГАЛИЧИНИ У 80-х рр. ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.:
ІСТОРІОГРАФІЯ**

У статті аналізуються праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, присвячені діяльності українських педагогічних товариств Галичини 80-х рр. ХІХ – початку ХХ ст. Автор звертає увагу на розвідки провідних діячів учительського руху, радянських і діаспорних істориків, сучасних учених.

Ключові слова: Галичина, історіографія, педагогічні товариства.

Історія шкільництва Галичини 80-х рр. ХІХ – поч. у ХХ ст. уже привертала увагу дослідників. Адже саме в цей час проходив складний і цікавий процес формування й розвитку світської системи освіти, яка мала

відповідати вимогам сучасного їй суспільства. Чимало уваги вітчизняні й зарубіжні історики приділили діяльності в цей період українських педагогічних товариств, які багато зробили для розвитку шкільництва й вирішували фахові проблеми вчителів.

Аналіз досліджень, що стосуються діяльності українських педагогічних товариств, частково знайшов своє відображення в працях Б.Савчука [2, 20, 21], Д.Герцюка [5], Н.Кошелевої [9–11] та інших науковців. Оскільки в їхніх наукових розвідках висвітлена робота лише окремих освітянських об'єднань краю, то автор ставить перед собою завдання зробити узагальнюючу характеристику стану наукової розробки цього питання в працях істориків міжвоєнного періоду, радянських і діаспорних учених, сучасних науковців.

Однією з перших праць, де відображено діяльність українських педагогічних об'єднань, стала книжка М.Лозинського “Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині” [13], де автор коротко охарактеризував вплив “Українського педагогічного товариства” (УПТ) на розвиток шкільництва, зокрема створення навчальних закладів та інтернатів товариством, видавничу діяльність. Подасться інформація щодо філій та кількості членів товариства станом на 1909 р.

Видавнича діяльність УПТ висвітлена в публіцистичній статті К.Малицької “Видавництва для дітей і молоді” [14]. Календар товариства “Просвіта” на 1911 р. опублікував статтю А.Жука “Українські бурси в Галичині” [7], де наведено змістовні дані про інтернати УПТ.

Книжка “Народне учительство і суспільство”, підписана криптонімом О.Г. [15], подала інформацію про діяльність товариства “Взаємна поміч українського вчителства” від 1905 р. до 1912 р. Автор показав передумови заснування товариства, фінансову й просвітню діяльність учительської організації, боротьбу педагогів за покращення свого матеріального й політичного становища в суспільстві, співпрацю “Взаємної помічі” з іншими вчительськими організаціями держави й політичними партіями.

Дослідження праці українських педагогічних організацій на поч. ХХ ст. проходилися, як правило, на вузькій джерельній базі й мали переважно інформативний характер. Оскільки їх автори були сучасниками тих подій, то вони надали своїм роботам ще й публіцистичний відтінок.

У 20–30-х рр. ХХ ст. розпочався новий етап у розвитку досліджень діяльності педагогічних товариств у Галичині. У цей час робляться спроби узагальнити їхню роботу у 80-х рр. ХІХ – на поч. ХХ ст., оцінити роль учительських організацій у процесі національно-культурного відродження українців. У 1932 р. побачила світ праця “Товариство Взаємна поміч українського вчителства 1905 – 1930” [27], у якій автор детально описав діяльність цього об'єднання в зазначений період. Що стосується

досліджуваного періоду, то про нього йдеться в таких розділах книги: “Початки учительського професійного руху до часу заснування В.П.У.В.” та “Взаємна Поміч Галицьких і Буковинських Учителів і Учительок (1905–1914)”. Тут усебічно показано діяльність товариства в Галичині в довоєнний час, а також участь його представників у роботі багатонаціональних учительських об’єднань держави. Книжка була видана з приводу 25-ліття заснування товариства “Взаємна поміч”. У процесі її написання автор використав звіти з діяльності товариства, а також публікації в періодичних виданнях. Проте архівні матеріали, спогади очевидців описаних подій залучені не були.

З нагоди 40-ліття з дня заснування УПТ К.Малицька видала дослідження, яке мало назву “В сорокові роковини У.П.Т.” [4], де було проаналізовано організаційну діяльність УПТ, видавничу, а також роботу, спрямовану на організацію навчального процесу. Це дослідження не відзначилося широкою джерельною базою. Крім того, ряд суджень автора мав суб’єктивний характер, оскільки К.Малицька була активною учасницею подій, про які писала.

Найбільш повно процес становлення й діяльності УПТ відображено в ювілейному виданні “50 літ Рідної школи. 1881 – 1931” [38], написаному Л.Ясінчуком. Автор показав працю товариства протягом 50 років. Робота УПТ у 80-х рр. ХІХ – на поч. ХХ ст. посіла вагоме місце в праці Л.Ясінчука й відображена в перших трьох розділах книги під назвами: “Умовини народження “Рідної школи”, “Шукання шляху 1881 – 1906”, “Засоби діяльності 1907–1914”. Особливу увагу автор приділив діяльності навчальних закладів та інтернатів товариства у Львові, періодичним виданням УПТ, а також підприємницькій діяльності цієї вчительської організації. У своїй книзі Л.Ясінчук посилався на узагальнюючі праці з історії Галичини, публікації в періодичних виданнях, протоколи засідань керівних органів УПТ. Слід сказати, що автор показав не всі аспекти роботи УПТ. Також у процесі написання книги не були широко залучені архівні матеріали.

У статті “Українське шкільництво у Галичині” С.Сірополка [22] показано позитивний вплив УПТ на розвиток української освіти в Галичині 80-х рр. ХІХ – на поч. ХХ ст.

З нагоди 25-ліття гімназії УПТ у Рогатині М.Угрин-Безгрішний [29] написав змістовну працю з історії цього навчального закладу, де обґрунтував необхідність його створення, а також надав інформацію про щорічну кількість учнів, викладацький склад гімназії, організацію навчання й позакласних заходів і багато іншого. Книга написана на основі шкільної документації. До неї частково залучені спогади сучасників тих подій.

Інша ювілейна праця “Двадцятьп'ятиліття товариства “Учительська громада” складалася з декількох статей, присвячених діяльності українських учительських товариств та іншим освітнім питанням. Роботу “Учительської громади” було показано в статті О.Терлецького “Історія Учительської Громади” (1908 – 1933) [26], де автор зробив спробу не тільки всебічно висвітлити діяльність товариства, а й зробити глибокий аналіз його праці. У статті вміщено систематизовані дані про динаміку зростання чисельності товариства, про створення й характер діяльності філій, роботу керівних органів, співпрацю з іншими товариствами. Досить часто автор у своїй праці посилається на протоколи офіційних засідань товариства. Проте інформація про роботу товариства “Учительська громада” подана досить стисло. Статистичні дані не підкріплюються прикладами з освітнього життя суспільства.

30-літню діяльність гімназії УПТ в Яворові було висвітлено в дослідженні “Тридцятьліття гімназії “Рідної школи” в Яворові” [28], що було видано зусиллями ювілейного комітету. У цій праці детально проаналізовано серед іншого як організацію навчального процесу в Яворівській гімназії, так і роботу над створенням належної матеріальної основи для роботи навчального закладу. Не обминули своєю увагою автори й організацію національного виховання в гімназії.

П.Рогатинський у своїй праці “Під прапором “Рідної школи” [18] приділив чимало уваги діяльності УПТ у довоєнний період, зокрема детально показав процес відкриття інтернатів і навчальних закладів, звернув увагу на численні проблеми, пов'язані з такою працею. Деякі судження автора мали суб'єктивний характер.

За межами Західної України ґрунтовних досліджень діяльності українських учительських товариств у 20–30-х рр. не проводилося.

Таким чином, у міжвоєнний період у Галичині й Буковині були зроблені перші спроби узагальнити роботу деяких українських педагогічних організацій, створених ними навчальних закладів, проаналізувати найважливіші сторони діяльності вчительських товариств 80-х рр. ХІХ – поч. ХХ ст. Проте узагальнюючі праці цього часу мали, як правило, інформативний характер, були написані на вузькій джерельній базі обмеженими методологічними засобами.

У 40–80-х рр. діяльність учительських організацій не попала в поле зору радянських дослідників, а тому ґрунтовних досліджень, які б показували роботу педагогічних товариств, написано не було. Виходячи з ідеологічних штампів, УПТ розглядалося як “зрадницьке”, як таке, що “співпрацювало із Польщею” та допомагало їй “асимілювати українське населення”. В Українській Радянській Енциклопедії (1983 р.) УПТ визначалося як громадська культурно-освітня організація “буржуазно-ліберального напрямку”. Про інші українські вчительські товариства або не було

написано нічого, або розцінювали їхню діяльність та ідеологію як негати́вну [30].

Натомість енциклопедія українознавства (головний редактор – В.Кубійович [6]), що вийшла у світ за межами України, показала в стилі́й формі різнопланову діяльність УПТ і високо оцінила діяльність провідних діячів педагогічних організацій, спрямовану на підвищення освітнього рівня українського населення Галичини й Буковини у 80-х рр. ХІХ – на поч. ХХ ст.

Зроблено спроби дати об’єктивну оцінку праці педагогічних організацій у Галичині в англomовних дослідженнях. Зокрема, у монографії А.Сірки “Національне питання в австрійській освіті” [39], де один із параграфів цієї книги мав назву “Українське педагогічне товариство”, показано створення цього товариства, найважливіші проблеми, які воно намагалося вирішити, подано коротку інформацію про приватні гімназії УПТ. М.Яременко [40], висвітлюючи суспільно-політичне й культурне життя Галичини поч. ХХ ст., наголосив на позитивному впливі УПТ на розвиток української освіти краю.

Слід відзначити, що зарубіжні дослідники 40–80-х рр. недостатньо висвітлили діяльність українських педагогічних товариств у своїх працях, зокрема не використали архівних матеріалів, залучили дуже мало інформації з періодичних видань.

У 90-х рр. ХХ ст. діяльність українських учительських товариств викликала широкий інтерес у дослідників, які почали розглядати як історичні, так і педагогічні аспекти роботи освітянських організацій.

Педагогічні аспекти діяльності українських учительських товариств Галичини розкриті в працях Г.Білавич, Т.Завгородньої, Л.Калинчук, В.Ковальчук, Р.Михайлишина, О.Реги, Н.Сабат, Б.Ступарика та інших дослідників [1, 8, 23, 24, 35, 17, 19, 23].

Що стосується праць історичного характеру, де описана робота вчительських організацій, то однією з перших у 90-х рр. з’явилася стаття В.Чоповського, присвячена 110-й річниці УПТ під назвою “За демократизацією освіти” [31], де автор на новій методологічній основі охарактеризував діяльність товариства. Згодом з’явилися й нові праці цього автора про УПТ [32]. М.Кугутяк у дослідженні “Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.)” [12] показав роботу УПТ в краї в контексті суспільно-політичних процесів. Етапи організаційного та ідеологічного становлення УПТ у досліджуваній період висвітлив у першому розділі монографії “Товариство “Рідна школа” (1881 – 1939 рр.) Б.Савчук [2]. Автор проаналізував передумови заснування УПТ, організацію його роботи, правові засоби діяльності, найважливіші аспекти праці товариства, здобутки й проблеми. У монографії “Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина

XIX – 1939 р.)” [20] Б.Савчук високо оцінив вплив УПТ на формування культурного потенціалу нації. У наукових працях цього автора досліджено й ряд інших аспектів роботи педагогічних організацій Галичини [21]. У науковому дослідженні Д.Герцюка “Учительський рух на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початок XX ст.)” описано роботу українських педагогічних організацій цього часу в контексті суспільно-політичного й національно-культурного життя освітян краю [5]. Г.Васильович, висвітлюючи історію шкільництва в Україні в 1905 – 1920 рр., в одному із параграфів своєї праці “Організація українського шкільництва під Австрією” особливо наголосив на позитивному впливі вчительських товариств у розвитку освіти в зазначений період [3].

У контексті дослідження діяльності українських педагогічних товариств Галичини й Буковини 80-х рр. XIX – поч. XX ст. показано роботу освітянських організацій Галичини зазначеного періоду в дисертаційній роботі Л.Шологон [33–36].

Деякі аспекти діяльності українських учительських організацій 80-х рр. XIX – поч. XX ст. (УПТ, “Взаємна поміч українського вчителства” (ВПУВ), “Учительська громада”) розкриті в статтях Н.Кошелевої [9–11], зокрема організаційні засади діяльності педагогічних товариств Галичини, навчальні заклади УПТ у Львові, українські й польські педагогічні видання, що писали про роботу товариств та ін. Автором дисертації зроблено певний внесок в історіографію проблеми. Зокрема, у наукових статтях, де відображено головні результати дослідження, висвітлено роботу таких товариств, як ВПУВ, “Українська школа”, у 80-х рр. XIX – на поч. XX ст., а також узагальнено деякі аспекти діяльності педагогічних організацій Галичини протягом досліджуваного періоду.

Упродовж 90-х рр. проведено ряд наукових конференцій, де науковці проявили неабиякий інтерес до роботи педагогічних організацій Галичини. Серед них: Всеукраїнська конференція “Діяльність товариства “Взаємна поміч українського вчителства. – Івано-Франківськ, 1996”, наукова конференція “Михайло Галущинський – лицар обов’язку і чину. – Львів – Рогатин, 1998”, присвячена 120-річчю від дня народження і 90-річчю відкриття Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого тощо.

Характерною рисою історичних досліджень 90-х рр. XX – поч. XXI ст. стало те, що дослідження діяльності педагогічних товариств і узагальнення їхньої роботи почали здійснюватися на нових методологічних засадах, із використанням широкої джерельної бази. Це дозволило дати об’єктивну оцінку праці українських професійних об’єднань учителів, простежити основні віхи їх зародження й становлення, роль у суспільно-політичному й культурному житті західноукраїнських земель 80-х рр. XIX – поч. XX ст., отримати правдиву інформацію про діяльність провідних діячів учительського руху.

Підсумовуючи огляд, необхідно зазначити, що більш ніж за сто-річний період у вивченні українських учительських товариств Галичини нагромаджено значну кількість літератури, яка стосується різних аспектів цієї теми. Однак ця література не систематизована й не охоплює проблеми в цілому – дуже багато праць має обмежену джерельну базу. У більшості узагальнюючих праць з історії України, Галичини XIX – XX ст. українським учительським товариствам відводиться непропорційно мало місця.

В історіографії цієї теми склалася традиція висвітлювати діяльність кожного з товариств окремо. Деякі українські педагогічні організації взагалі не стали предметом серйозних досліджень. Зроблені тільки перші спроби узагальнити діяльність учительських товариств Галичини. Щодо подальшого дослідження цієї теми, то варто звернути особливу увагу на недостатньо дослідженні сторони діяльності товариств, проаналізувати найважливіші етапи й аспекти роботи педагогічних організацій.

1. Білавич Г. Передумови виникнення та процес становлення “Руського Педагогічного Товариства” (1881–1920 рр.) // Гуцульська школа. – 1995. – Ч.1. – С.73–76.
2. Білавич Г., Савчук Б. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.) – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 208 с.
3. Васильович Г. Шкільництво в Україні. – К., 1996. – 359 с.
4. В сорокові роковини УПТ (К.Малицька). 1881–1921. – Львів: Українське Педагогічне Товариство, 1921. – 16 с.
5. Герцюк Д. Учительський рух на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початок XX ст.): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Львів, 1995. – 225 с.
6. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В.Кубійович. – Т.1–10. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – 4015 с.
7. Жук А. Українські бурси в Галичині // Ілюстрований народний календар Товариства “Просвіта” на рік звичайний 1911. – Львів: Просвіта, 1910. – С.208–216.
8. Завгородня Т. Особливості розвитку української теорії і практики шкільного навчання в Галичині міжвоєнної доби // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Львів, 1999. – Вип.14. – С.104–114.
9. Кошелева Н. Організації українського вчителівства у Східній Галичині в 1881 – 1914 роках // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип.33. – С.108–113.
10. Кошелева Н. Польська педагогічна періодика як джерело вивчення історії українського шкільництва у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. // Наукові зошити історичного факультету. – Львів, 2000. – Вип.3. – С.93–96.
11. Кошелева Н. Українські періодичні видання як джерело вивчення історії шкільництва в Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. // Наукові зошити історичного факультету. – Львів, 1999. – Вип.2. – С.85–90.
12. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

13. Лозинський М. Поневолені західноукраїнські землі. – Харків: Держвидав України, 1930. – 127 с.
14. Малицька К. Видавництва для дітей і молоді // Перший Український просвітньо-економічний конгрес улажений Товариством “Просвіта” в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року. – Львів, 1910. – С.125–152.
15. О.Г. Народне учительство і суспільство. – Коломия: Друк. Кисілівського, 1912. – 58 с.
16. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення. – Івано-Франківськ: Плай, 1992. – 129 с.
17. Рега О. Видавнича діяльність Українського Педагогічного Товариства “Рідна школа” // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – 1998. – Вип.І. – С.81–89.
18. Рогатинський П. Під прапором “Рідної школи”. – Станіслав: Накл. Повітового Союзу “Рідної школи в Станіславі”, 1939. – 51 с.
19. Сабат Н. Товариство “Рідна школа” і національне виховання молоді // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – 1998. – Вип.І. – С.99–103.
20. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина ХІХ – 1939 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – 273 с.
21. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 138 с.
22. Сірополко С. Українське шкільництво в Галичині // Українське шкільництво на Буковині, в Галичині, на Закарпатті та в Канаді. – Прага: Б.м.в., 1932. – С.34–48.
23. Ступарик Б., Калинчук Л. Вчитель-громадянин Григорій Врецьона. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 70 с.
24. Ступарик Б., Ковальчук В. Життя, віддане національній ідеї. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 52 с.
25. Ступарик Б., Михайлишин Р. Педагогічна концепція Івана Ющишина. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 87 с.
26. Терлецький О. Історія “Учительської Громади” (1908 – 1933) // Двадцятьп'ятьліття товариства “Учительська громада”. – Львів: Учительська Громада, 1935. – С.5–48.
27. Товариство Взаїмна поміч українського вчителства 1905–1930. – Львів: Б.м.в., 1932. – 339 с.
28. Тридцятьліття гімназії “Рідної школи” в Яворові. Історія, спомини, статті. – Яворів: Накл. ювіл. комітету, 1938. – 95 с.
29. Угрин-Безгрішний М. Українська гімназія “Рідної школи” в Рогатині: історичний нарис з приводу 25-ліття гімназії. – Рогатин: Діло, 1934. – 48 с.
30. Українська Радянська Енциклопедія. – К.: Головна редакція Укр. Рад. Енциклопедії, 1983. – Т.9. – 558 с.
31. Чоповський В. Будителі національного духу. Діяльність культурно-освітних товариств “Просвіта” та “Рідна школа” на західноукраїнських землях (друга половина ХІХ – 20–30-ті роки ХХ ст.) – Львів, 1993. – 63 с.
32. Чоповський В. За демократизацію освіти // Радянська школа. – 1991. – №8. – С.86–88.
33. Шологон Л. Боротьба українських педагогічних організацій Галичини та Буковини за поліпшення матеріального становища вчителів в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2002. – Вип.5 – С.15–26.